

תַּמָּה
תיאוריה ומעשה
בהכשרת מורים

מכון מופ"ת

עם אי שיחקה כ'אן היומ?

עולמם החברתי של ילדים בגיל הרך

עדה בקר

**With Whom Did You Play in School Today?
The Social World of Very Young Children
Ada Becker**

כתיבה:

ד"ר עדה בקר, מכללת סמינר הקיבוצים

כתיבת פרק חמישי:

ד"ר מרגלית זיו, מכללת אלקאסמי, אוניברסיטת תל אביב

עריכה ראשית: **ד"ר יהודית שטיימן**

עריכה מדעית: **ד"ר שרה שמעוני, ד"ר אריאלה גדרון**

עריכת תוכן ולשון: **ד"ר אסיה שרון, מירה ברק**

עיצוב גרפי ועיצוב השער: **בלה טאובר**

צילומי הכריכה: **נתן תלם**

מסת"ב: 978-965-530-007-9

© כל הזכויות שמורות לאקו"ם וליוצרים

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשס"ט 2009

טל' 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

הדפסה: **דפוס אופסט טל בע"מ**

תוכן העניינים

מבוא 7

פרק ראשון: תיאוריות מרכזיות בתחום ההתפתחות

החברתית בגיל הרך 17

הקדמה: ההיסטוריה של המחקר בתחום ההתפתחות החברתית

בגיל הרך 18

1. תיאוריות מפרספקטיבה פסיכואנליטית-רגשית 20

2. תיאוריות מפרספקטיבה קוגניטיבית-התנהגותית 33

3. תיאוריות מפרספקטיבה קוגניטיבית-קונסטרוקטיביסטית 36

4. כיווני מחקר בפסיכולוגיה התפתחותית-חברתית 46

5. הגישה הפרשנית 49

פרק שני: התפתחות חברתית במסגרת המשפחה 55

1. מפגש חברתי ראשון: יחסי אם-תינוק בשנת

החיים הראשונה 56

2. הקניית מיומנויות חברתיות על ידי ההורים 80

פרק שלישי: בניית עולמם החברתי של ילדים

ביחסיהם עם עמיתים 115

1. שנת החיים הראשונה 118

2. המחצית הראשונה של שנת החיים השנייה 122

3. המחצית השנייה של שנת החיים השנייה 130

4. שנת החיים השלישית 143

5. גיל הגן – 3 עד 5 שנים 150

6. הבדלי מגדר בגיל הרך 159

פרק רביעי: המשחק הסוציו-דרמטי ככלי לביטוי חברתי

- 165 **בגיל הגן**
1. השלבים הראשונים של המשחק הדרמטי 167
 2. המשחק הסוציו-דרמטי 169
 3. פרשנות למשחק הסוציו-דרמטי 191

פרק חמישי: התפתחות ההבנה החברתית בגיל הרך, מרגלית זיו 197

1. מרכיבים בעולם המנטלי המאפשרים הבנה חברתית 200
2. שלבים מוקדמים בהתפתחות תיאוריית ה-mind 207
3. גישות מחקריות והסברים להתפתחות תיאוריית ה-mind ... 211

פרק שישי: אמפתיה והתנהגות פרו-חברתית

1. גישות תיאורטיות להתפתחות אמפתיה 218
2. שלבים בהתפתחות היכולת האמפתית 221
3. מניעים ומקורות להתנהגות פרו-חברתית 233
4. הבדלים אינדיווידואליים ביכולת לחוש אמפתיה 235

פרק שביעי: חשיבותה של חברות

1. תרומת החברות לחייהם של ילדים 245
2. תיאוריות ושיטות מחקר בנושא החברות 248
3. שלבים בהתפתחות יחסי חברות 253
4. שלבים בתהליך בנייה של חברות 265
5. תקלות וקונפליקטים בחברות 269

פרק שמיני: יחסים חברתיים בקבוצה

1. כשירות חברתית 282
2. הצטרפות לקבוצה 285
3. טקטיקות ואסטרטגיות של הצטרפות לקבוצה 289
4. הצטרפות לקבוצה כתהליך עיבוד מידע חברתי 298
5. השפעת המעמד החברתי על הצטרפות לקבוצה 302
6. דחיית עמיתים והשפעתה הרגשית 310

פרק תשיעי: מעמד חברתי 315

1. סוציומטריה – כלי מחקר למדידת מעמד חברתי..... 317
 2. סולם המעמד החברתי..... 321
 3. גורמים קובעי מעמד חברתי..... 342
 4. תכניות התערבות להקניית מיומנויות חברתיות
- לילדים בגיל הרך..... 358

פרק עשירי: קונפליקטים ותוקפנות בגיל הרך 385

- פתיחה: כשנחש בריח בולע פיל..... 386
1. האם "יצר לב האדם רע מנעוריו" או שהילד נולד
- "טבולה רסה": תיאוריות בנושא תוקפנות..... 386
2. קונפליקטים ותוקפנות במסגרת יחסי הורה-ילד..... 393
 3. קונפליקטים ותוקפנות ביחסי עמיתים בגיל הרך..... 396
 4. מנגנונים לוויסות תוקפנות..... 417
 5. הקשר בין צפייה בטלוויזיה לבין תוקפנות..... 422
 6. תוקפנות לשמה ושלא לשמה..... 424

פרק אחד עשר: המחנכת לגיל הרך כמקדמת

התפתחות חברתית..... 433

1. המחנכת לגיל הרך כדמות התקשרות וכסוכנת חיברות..... 434
2. המחנכת – ערכים, גישות, ידע – הזווית הישראלית..... 442
3. תפקידי המחנכת..... 446
4. התייחסות הילדים למעורבות ולהתערבות של המחנכת..... 491
5. התערבות המחנכת מחוץ לאירוע..... 494

ביבליוגרפיה 503

מבוא

יום אחד ישבתי בחצר המשחקים של מעון, והייתי שקועה באחת ממאות התצפיות שערכתי במשך השנים על ילדים בגיל הרך. רשמתי מי משחק עם מי, באיזה משחק, מה נאמר בין הילדים, אילו רגשות מובעים במהלך המשחק, מהן הבעות הפנים של הילדים ועוד.

כפי שקורה לעתים קרובות, במהלך תצפית ניגש אליי אחד הילדים, בן שלוש, ושאל: "מה את עושה?"

עניתי כרגיל: "מסתכלת איך אתם משחקים."

והוא: "אני משחק עם יובל."

אני: "למה?"

והוא בתשובה הניצחת: "כי הוא חבר שלי."

אני לא מוותרת: "ולמה הוא חבר שלך?"

והוא: "כי אנחנו משחקים יחד."

ההיגיון ברור לגמרי: "אני משחק במעון עם מי שחבר שלי, ומי שחבר שלי משחק אתי". גם בגיל מבוגר יותר, כשהשאלה "למה אתם משחקים יחד?" מקבלת תשובות מורכבות יותר, עדיין התשובה "כי הוא חבר שלי" היא אחת התשובות האמתיות והמרגשות ביותר של יצור אנושי בראשית חייו. ילד רך וכבר יודע: כשיש לך תשובה טובה לשאלה "עם מי שיחקת בגן היום?" החיים שלך מסודרים.

תמימים וחסרי ידע נולדים תינוקות אל עולם שבו עליהם להתמודד עם מצבים בין-אישיים מורכבים של קבלה, של נתנה, של שיתוף ושל לקיחה. אט-אט, ככל שחולפים הימים, הם רוכשים ידע והבנה של החוקים שלפיהם מתנהלים מצבים אלה. חלק מן הידע נרכש במסגרת המשפחתית, בעזרת ההורים המקנים מיומנויות וערכים תרבותיים ומציגים מודלים של התנהגות, ובעזרת אחאים וקרובים אחרים. עד מהרה פוגשים הפעוטות את

מוריהם הטובים ביותר: עמיתיהם, בני גילם, ולצדם אנשי החינוך, שילוו אותם במהלך שנותיהם במסגרות חינוכיות שונות.

ההתפתחות החברתית של ילדים בגיל הרך היא נושא מרתק ומלהיב. בתוך פחות משלוש שנים לומדים ילדים רכים את שפת הדיבור החברתי, את שפת הרגשות ואת שפת המחוות והבעות הפנים, וכן מנהגים, נורמות התנהגות, חוקים וערכים. כל אלה יקבעו במידה רבה את יכולתם להשתלב באופן יעיל ומקדם בחברה. במקביל לניסיון להתאים את עצמם לעולם המבוגרים, בונים הילדים תרבות משלהם, הסמויה לעתים קרובות מעיניהם הבלתי בוחנות של המבוגרים, לרבות המחנכים. בעשורים האחרונים ירד גיל הכניסה למסגרות חינוכיות, ופעוטות החלו ליצור אינטראקציות עם עמיתים בגיל מוקדם יותר. הדבר תרם לעלייה בחשיבותו של הנושא החברתי ובעניין שהוא מעורר גם במחקר וגם בתיאוריה.

בעולם המורכב של ימינו תורמות יכולות חברתיות טובות לביטחון העצמי. הן מסייעות לבנות יכולות להיות בן זוג טוב והורה טוב, ליצור חברויות ולשמר אותן, להשתלב כהלכה במקומות עבודה, ולשמור על יחסים הוגנים, תקינים ומקדמים עם עמיתים ועם חברים.

כישוראים אנחנו מייחסים חשיבות רבה להשתלבותם החברתית של ילדינו במסגרות חינוכיות. אחת הסיבות המרכזיות לשליחת ילדים בגיל צעיר מאוד למעונות בארץ היא: "שילמד להיות חברותי, שישחק עם ילדים אחרים בני גילו". חברים מלווים אותנו מהגן, דרך בית הספר היסודי ואחר כך בית הספר התיכון. אילו הדבר היה אפשרי, היינו גם מתגייסים לצבא כולנו יחד, וממשיכים את חיינו בחבורות שחבריהן מכירים זה את זה עוד מימי תנועת הנוער.

לצד תהליכים תרבותיים כלל-עולמיים, מתקיימים בחברה הישראלית תנאים ייחודיים בעלי השפעה מכרעת על היחסים החברתיים ועל תהליכי החיברות והחינוך להתנהגות חברתית. נראה שבחברה הישראלית מתרחשים שני תהליכים מנוגדים, הנובעים ממיקומו בין מזרח למערב. מצד אחד מושם דגש חזק על חברותיות, על קירבה, על לכידות ועל חברויות ארוכות טווח – שהם מאפיינים של חברות מסורתיות-קולקטיביסטיות; מצד שני – עמדות אינדיווידואליסטיות, האופייניות לחברות תעשייתיות,

תופסות אחיזה ומייחסות ליחיד חשיבות רבה, ומכתיבות ציווי חברתי להיות עצמאי, נחוש והישגי. קונפליקט זה שבין יחיד לחברה מתבטא בחברה הישראלית במיוחד בקיום בו-זמני ופרדוקסלי של שיתוף פעולה לצד תוקפנות.

בהיותנו חברה הנתונה במלחמה ובקונפליקט אלים ממושך גוברת חשיבותו של המרכיב התוקפני, שהיה בתחילה מכוון בעיקרו כלפי האויבים מסביב, אבל חלחל לאטו אל תוך החברה עצמה והפך לאחד האיומים הגדולים של חיינו ושל חיי ילדינו במסגרות החינוכיות.

מרכיב נוסף המחבל בתקינות החברתית בישראל, והוא סממן של חברות תעשייתיות בכלל, הוא העובדה שהחברה העירונית ברובה איבדה את תחושת הקהילתיות. ילדים כבר אינם משחקים בשכונה או ברחוב. בימים של טרום-טלוויזיה וטרום-מחשב שלטו בכיפה שני עיסוקים מרכזיים בחיי הילדים. האחד היה עיסוק חברתי: בילוי שעות אחר הצהריים עם ילדי השכונה במשחקי חברה ברחוב – משחקי מחבואים, קפיצה בחבל, חמש אבנים, שוטרים וגנבים או טיפוס על עצים. העיסוק השני היה אינטימי-יחידי – קריאת ספרים. כיום מתרחשת העתקה של מגוון פעולות שנעשו קודם לכן במרחב הציבורי אל המרחב הפרטי. באזורים עירוניים ממעטים ילדים לשחק ברחוב. המשחק עבר אל הבית, ועיקרו באמצעים אלקטרוניים. ילדים לומדים במהירות כיצד להפעיל אמצעי תקשורת אלקטרוניים ואת שפתם, וכך הם אינם תלויים עוד בהוריהם ובמבוגרים אחרים. יתרה מזאת, לעתים חשים ההורים זרים ונעדרי מקום והבנה בעולמם של הילדים ה"טכנולוגיים". עם זאת, חשוב לזכור שילדים יכולים להסתגל בקלות רבה לשינויים בעולם הטכנולוגי, אולם את שפת החיברות, את ההתחברות הבסיסית האמתית לאחר, יכולים וחייבים להקנות בתחילה מבוגרים – הורים ומחנכים כאחד. לילדים נחוץ ליווי ותיווך של מבוגרים שבעצמם חוו תהליכי ליווי ותיווך כאלה בילדותם. תהליכים אלה נחוצים להם כדי שאחר כך יוכלו להמשיך ולהתפתח ביחסי הגומלין שלהם עם עמיתיהם ולבנות עמם את תרבות העמיתים שלהם.

חיפוש קצר במאגרי המידע האקדמיים העולמיים באינטרנט בתחום ההתפתחות החברתית בגיל הרך מעלה מאות רבות – אם לא אלפים – של מאמרים בנושא זה שנכתבו ברחבי העולם, בייחוד בארצות הברית.

מאז שנות השלושים של המאה ה-20 מרבים לערוך בארצות הברית מחקרים אמפיריים בנושא. בתצפיות המובאות בספר זה ניסיתי לקשור בין הממצאים האמפיריים מן הספרות, שרובם מתייחסים לאוכלוסיית מחקר של ילדים אמריקניים, לבין האוכלוסייה הישראלית על כל גווניה. לעתים מצאתי התאמה בין הממצאים מן הספרות לבין התצפיות שערכתי, ולעתים נמצא הבדל גדול ביניהם. גם ההתאמה וגם ההבדלים עשויים לתרום להבנה שלנו בנוגע להתפתחות החברתית של ילדים בארץ, וכן להבנת תהליכים חברתיים תלויי תרבות.

עבודתי כמדריכה במעונות יום לגיל הרך אפשרה לי שנים של תצפיות. היא סייעה לי גם ליצור קשרים עם ילדים, גננות, מטפלות, מפקחות, מנהלות ורכזות, וכן קשרים עם מגוון רחב של אוכלוסיות: ילדים מבתים מבוססים, ילדים טעוני טיפוח, ילדים ממשפחות חרדיות, ילדים למשפחות עולים מארצות חבר העמים או מאתיופיה, ילדים ערבים, ילדי עובדים זרים, וכמובן גם עם הוריהם של הילדים. התצפיות נעשו בגנים שונים ועל ידי מספר רב של צופים ושל צופות, כך שגם ללא מערך מחקרי מתוכנן ניתן לראות בהם מגוון מייצג של אוכלוסיית הילדים והמחנכות בארץ. חלק גדול מהתצפיות נערכו על ידיי, ואת השאר ערכו תלמידותיי, סטודנטיות במכללת סמינר הקיבוצים ובאוניברסיטת תל אביב,¹ במסגרת קורסים בהתפתחות רגשית ובהתפתחות חברתית שלימדתי במהלך השנים. אני מודה להן על כך שהרחיבו והעשירו את הידע שלנו בתחומים אלה.

בספר זה אציג את מארג ההתפתחות החברתית התקינה-נורמטיבית של הילד מלידתו ועד הכניסה לבית הספר – שש השנים הקריטיות והמשמעותיות ביותר בחייו. בשנים אלו בונה הילד בעזרת יחסיו הבין-אישיים את הכלים, את המיומנויות, את ההתייחסויות, את הערכים, את הגישות ואת המטרות שישפיעו, לחיוב או לשלילה, על איכות החיים שלו בילדותו ובהמשך חייו.

1 טובה אהרון, לאה אוחנה, נעמה אנגל, שרון ארגוב, טל גולן, כרמית גפן, דינה ויגלין, רותי זילכה, רוני זנדברג, לאה יחזקאל, עדי לוי, ליטל כהן, איב לישנר, רינת ניר, נורית נשר, קרן סגל, אינה פונר, קרן קורניק, מרים קירשנבאום, לימור רוזנבלום, ריבית רום, יעל שטראוס.

הספר מתמקד בעיקר בשנים שמן הלידה ועד גיל שלוש. בשנים אלו מתהווים ומעוצבים המרכיבים שמהם ייבנה עולמו של הילד. בגיל שלוש כבר ניתן לראות גרעין מבוסס ויציב של מרכיבים אלו, לאחר מכן השינויים וההתפתחות אטיים ומתונים יותר. הדגש על ההתפתחות הנורמטיבית ילווה במבט תכוף על הבדלים אינדיווידואליים בין ילדים.

מבלי להיכנס לעומקן של ההבחנות שבין גישה כמותית לבין גישה איכותנית, נראה כי קיימת הסכמה שלהבנת עולמם החברתי של ילדים נדרשת גישה משלבת. בספר זה אכן שילבתי מידע משתי הגישות: בכל פרק הצגתי מחקרים כמותיים ולצדם תצפיות ודיווחים ממסגרות חינוכיות בארץ. אחת ממטרות הספר היא להציג את עולמם החברתי של ילדים צעירים בארץ לצד תוצאות המחקר המקיף המתקיים בתחום זה בארצות הברית ובאירופה. לאורך כל הספר ניכרת דלותו של המחקר הישראלי בתחום. לכן מטרה נוספת של הספר היא להציג את הנושאים ואת הסוגיות שבהם נדרש עוד מחקר רב בארץ, כדי להבין את התפתחותם החברתית של ילדים ישראלים.

תחום ההתפתחות החברתית משיק לשני תחומים עיקריים וניזון מהם: ההתפתחות הרגשית וההתפתחות הקוגניטיבית. החיבור בין שלושת התחומים מוצג בספר על קצה המזלג, באופן שיאפשר לראות את נקודות ההשקה. ניסיון להתמודד באופן נרחב יותר עם ההזנה ההדדית היה מפר את האיזון של הספר, ומסיט את הדגש מהפן החברתי. לאורך הספר ניכרים עקבות הדילמות על הראוי להצגה ועל הנדון להשמטה. במקומות שיחוש הקורא בחסרונו של נושא מסוים או בצמצום רב מדי, טוב יעשה אם ירחיב את ידיעותיו ויקרא במקורות אחרים לשם השלמת התמונה והרחבת היריעה.

גם בתחום החברתי עצמו דרשה כתיבת הספר ניפוי, מיפוי וקבלת החלטות לגבי היקפו. כל אחד מהפרקים בספר יכול לשמש נושא לספר נפרד. לא היה מנוס אפוא מהפעלה מתמידה של שיקול דעת וקביעת הנושאים החשובים או הרלוונטיים יותר, התחומים המרכזיים ואיתור נושאים שכדאי לוותר עליהם או לצמצם את היקפם. הספר שנוצר בעקבות החלטות אלו מעיד במידה רבה גם על השקפותיי האישיות בתחום ההתפתחות החברתית.

בכתיבה שבמרכזה מחקרים אמפיריים מקובל להציג את המחקרים העכשוויים והמתקדמים ביותר כדי לבחון את התקדמות הידע בתחום. עם זאת, לא אחת דווקא מחקרים שנערכו בשנות השלושים של המאה ה-20, שעל פי רוב הציגו נתונים איכותניים, ריתקו אותי וסיפקו לי נקודות מבט מעניינות ומרחיבות דעת יותר ממחקרים שנערכו בשנים האחרונות. בספר זה לא כבלתי את עצמי למחקרים של העשור האחרון. אדרבה, ניסיתי לדלות את הידע המחקרי-אמפירי הרב שנאסף בארבעת העשורים האחרונים בתחום ההתפתחות החברתית.

בעוד שברחבי העולם נעשים מחקרים אמפיריים רבים מאוד בתחום ההתפתחות החברתית בגיל הרך, בעברית החומר בתחום זה מועט מאוד. עיקר החומר בעברית, מקורו בשנות הארבעים והחמישים בתנועה הקיבוצית, שהתעניינה ועסקה רבות בתחום. אולם, כמצופה, הכתיבה ברובה רוויה דיון בערכים, שעיקרו תיאורטי ומיעוטו אמפירי. מאז ועד היום לא חל שינוי בגישה זו, וכאמור המחקרים בעברית בתחום עדיין מועטים ביותר. סקירה שערכתי על עבודות לקראת תארים גבוהים באוניברסיטאות, שנכתבו בארץ בעשור האחרון בתחומי הפסיכולוגיה והחינוך, מעלה כי נכתבו עבודות רבות מאוד בתחום הקוגניטיבי, בתחום השפתי, בתחום ההורות, באוריינות בחינוך בבתי הספר ועוד. לעומת זאת, רק עבודות מעטות נכתבו בתחום הגיל הרך, הגיל שבו מתעצבים דפוסי ההתקשרות הבין-אישית ומתפתחים הכלים לתפקוד חברתי, ורק מיעוט שבמיעוט נכתבו בתחום ההתפתחות החברתית.

שלושה גופים בארץ חוברים, שלא ביודעין ומכיוונים שונים, להתעלמות הכוללת מתחום ההתפתחות החברתית בגיל הרך: מערכת החינוך, מערכת ההוראה במכללות ומערכת ההוראה והמחקר באוניברסיטאות. משרד החינוך עומד לפרסם בקרוב תכנית לימודים מחייבת לגני ילדים בנושא האוריינות. תכנית לימודים מחייבת בתחום הבין-אישית חברתי אף אינה עומדת על סדר היום. הורים ומורים כאחד מבקשים כיום להתחיל להקנות קריאה וכתיבה כבר בגיל הגן. לימוד כזה עלול לבוא על חשבוננו המדולדל ממילא של הלימוד הטבעי והחינוכי לגיל הזה, דהיינו הלימוד החברתי וההתפתחות האישית: פיתוח מיומנויות חברתיות, דמיון, תקשורת, חשיבה

עצמאית, עמידות, פתרון בעיות, התמודדות עם קשיים, הפניית קשב ומתן תשומת לב.

לקידום ולפיתוח יכולות חברתיות ויחסים בין-אישיים תקינים, על כל המשתמע מהם, יש השפעה מכרעת על חייהם של הילדים בהווה ובעתיד. אולם אין הדבר מניע את ראשי המערכות החינוכיות והמחקריות לקבוע את הנושא החברתי ואת הקניית המיומנויות כחלק אינטגרלי מתכנית הלימודים וכחלק קבוע ומתמשך בעבודת הגננת בגן. עם זאת, חשוב להדגיש שהגישה במעונות עבור ילדים עד גיל 3 שונה בדרך כלל, שכן הדגש בהם אכן מושם על התחום הרגשי-חברתי.

דוגמה לחוסר התייחסותה של מערכת החינוך להתפתחות החברתית יכולה לשמש שיחה ששוחחתי עם גננת בגן חובה לפני כמה שנים. התעניינתי לדעת אם היא מפעילה בגנה תכנית בשם "מעגל הקסם" – תכנית התפתחותית לגדילה אישית וחברתית, שהייתה פופולרית באותה תקופה. הגננת סיפרה שהיא הפעילה את התכנית במשך שנתיים והפסיקה, אף שתוצאותיה היו מצוינות. ההסבר להפסקת התכנית היה: "את יודעת כמה תכנים אני צריכה להעביר במשך השנה? חגים, מושגים, מדעי הטבע, הכנה לכיתה א', אוריינות, חשבון, איפה נשאר לי זמן לעשות 'מעגל הקסם'? את זה לא בודקים לי בפיקוח".²

די במבט חטוף אחד על חצר בית ספר ישראלי או על מקום בילוי של בני נוער ישראלים כדי לראות עד כמה דחוף הצורך במתן התייחסות רצינית ומעמיקה לשיפור הכשירות החברתית של ילדינו – דור ההמשך של החברה הישראלית. אנחנו כה צמאים בארץ לשינוי אנושי: לכך שהיחסים בין אנשים יהיו נעימים, מנומסים, מבינים ואמפתיים. שינוי כזה יכול וחיוב להתחיל בגיל הרך. שינוי כזה לא יתהווה מעצמו. רק מה שנשקיע בגיל הרך בתחום היחסים שבין אדם לחברו, בשיתוף פעולה בין ההורים והמערכות הפורמליות, יישא פרי עבור החברה כולה, בבחינת "מפי עוללים ויונקים ייסדת עוז". הורים ומחנכים חייבים להקנות לילדים מיומנויות חברתיות יעילות, כיוון שכאמור, מיומנויות אלו אינן נלמדות מעצמן.

2 ראו גם ב"הד הגן", רבעון לחינוך בגיל הרך, דצמבר 2007, תגובות של גננות למסמך הסיכום של דוח ועדת המומחים לגיל הרך.

לפני כשלושה עשורים כתב רוברט פולגום ספר קטן בשם "כל מה שאני צריך לדעת למדתי בגן הילדים". בתוך זמן קצר נעשה הספר פופולרי ברחבי העולם בזכות החוכמה שהייתה אצורה בו ושהובעה במונחים הפשוטים ביותר, כפי שהדברים נלמדים בגן: "שתפו בכול, היו הוגנים, אל תכו אחרים, סדרו הכול במקום, אל תקחו חפצים שאינם שלכם, בקשו סליחה כשאתם פוגעים במישהו, בצאתכם לעולם היזהרו בכביש, אחזו ידיים והישארו יחד". כל זה רלוונטי, נכון ומתאים גם כיום.

אני מקווה שספר זה יתרום, ולו במעט, להשיב לתחום החברתי מקום מרכזי יותר בעידן של אינדיווידואליזם ושל הישגיות. המסר של הספר הוא פשוט: לפני שאנחנו מלמדים ילדים לקרוא, לכתוב ולחשב, עלינו ללמד אותם את שפת החיים החברתיים. היכולות האקדמיות יבואו בזמן. למדו את הילדים מיומנויות חברתיות: להקשיב, לפעול על פי התור, לשים לב, לוותר, לדבוק בעמדה, להתמיד, להסתדר עם אחרים, להיות אמפתי, להיות נדיב. אלה יהיו בסיס איתן ללימוד כל השאר.

אוכלוסיית היעד

הספר מיועד בראש ובראשונה לכל מי שעוסק בתחום הגיל הרך: מורי מורים וסטודנטים במכללות ובאוניברסיטאות, מטפלות, גננות, מפקחות על גני ילדים, מנהלות מעונות, רכזות משפחתונים, פסיכולוגים ויועצות חינוכיות לגיל הרך. על אף אופיו האקדמי של הספר אני מקווה שהוא יסקרן, יעניין ויתרום ידע והבנה גם להורים לילדים בגיל הרך, החווים את הנושא יום-יום ומתלבטים לעתים קרובות בשאלה איזה ילד הם רוצים לגדל, מהם הערכים החברתיים שראוי להנחילם לילדים, מהו תפקידם כהורים בהתפתחות החברתית של ילדיהם, ואיך לקבוע את מטרותיהם החינוכיות.

מבנה הספר

הספר נפתח בפרק המציג את התיאוריות המרכזיות העוסקות בתחום החברתי או נושקות לו, וכן את מצב המחקר בתחום כיום. למרות חשיבותו מומלץ לפתוח דווקא במוקדים האחרים ולקרוא פרק זה לאחר שנערכה היכרות עם שאר תוכני הספר.

הספר בנוי על פי שלושת המוקדים העיקריים בחייהם של ילדים צעירים: משפחה, עמיתים ומסגרת חינוכית. מוקדים אלה מוצגים בספר מנקודת מוצא התפתחותית, ולכן מומלץ לקראם באופן ליניארי.

1. **משפחה:** במוקד זה מוצגות יכולותיו החברתיות המולדות של התינוק והדרך שבה יכולות אלה מתפתחות לכלל יכולות חברתיות מובחנות ויעילות במסגרת יחסי הגומלין שלו עם הוריו ועם שאר בני המשפחה. מתוארות דרכי החיברות של ההורים, וכיצד הם מעורבים בהתפתחות יחסי העמיתים של ילדם.

2. **עמיתים:** במוקד זה, שהוא עיקרו של הספר, נבחנות מערכות היחסים שמפתח הילד עם עמיתיו, החל מאינטראקציות פשוטות בגילאי שנה ועד לאינטראקציות מורכבות בגיל הגן. מתואר כיצד הילד עובר מאינטראקציות עם ילד אחר לעבר העמקה של יחסים במסגרת יחסי חברות ומשם ליחסים מורכבים עוד יותר בקבוצות של עמיתים.

3. **מסגרת חינוכית:** במוקד זה מוצג תפקידה המשמעותי והמרכזי של המחנכת בטיפוח ובקידום התחום הרגשי-חברתי אצל הילדים. מתוארות הדרכים שבהן יכולות מחנכות לתרום לפיתוחן של מיומנויות חברתיות ושל כשירות חברתית אצל הילד היחיד. כמו כן מתוארות דרכים לבנייה של קהילה תומכת כחלק מתרבות הילדים וכחלק מיכולתם של הילדים לתרום לאיכות החברה שלהם כבוגרים.

כל פרקי הספר שזורים בתצפיות, בתיאורי מקרה ובדוגמאות רבות שמטרתם להמחיש, להדגים ולסייע בהבנת הנושאים התיאורטיים ובהוראתם במסגרות לימודיות.

מידע רב בתחום הגיל הרך ניתן למצוא ב"אתר הגיל הרך" www.gilrach.co.il ובאתר www.adabecker.com. בקרוב ייפתח במסגרת מכון מופ"ת אתר שיעסוק בהתפתחות חברתית בגיל הרך:

<http://www.mofet.macam.ac.il/svivot/sites/gilrach>

שלמי תודה

לפרופ' שמואל שולמן בהוקרה על הקריאה המעמיקה ועל הסיוע והליווי במהלך השנים.

לחברותיי, שרובן גם עמיתותיי למקצוע, על התמיכה, על העזרה הרבה ועל הפרגון במהלך כתיבת הספר: דרורית אמיתי-דרור, שראינה להפליא אימהות וגנות; ליזי דויד, שותפתי ל"אתר הגיל הרך" ומקור ידע בלתי נדלה; דורית להב, שקראה את השורות וגם בין השורות והיתה שותפה נפלאה לוויכוחים בנושאים החינוכיים הקרובים ללבנו; ד"ר אניטה רום שמציבה תמיד רף גבוה; ד"ר עדנה כצנלסון שקראה והעירה; מיכל טורנר ויעל גוטוייזר שקראו פרקים מהספר ותרמו לו מהידע המקצועי שלהן בתחום; לד"ר מרגלית זיו שתרמה את הפרק המעניין והבהיר העוסק בתיאוריית המיינד. תודה למירה ברק, שערכה את הספר במקצועיות וברגישות; ולגל קוסטוריצה, האחת והיחידה. תודות למנהלות המעונות החרדיים: פנינה סיטון, יעל מויאל, אורית רווח ולאה מוסאיף, שבזכותן גיליתי את העולם המרתק של מסגרות חרדיות לגיל הרך ולרבקה קורמוס, גנת מרמת אביב, שפתחה לפניי את לבה ואת הגן שלה.

לאנשי הוצאת מכון מופ"ת על הסיוע הרב בכל שלבי הוצאת הספר: לד"ר יהודית שטיימן, ראש ההוצאה, שליוותה את הספר לאורך הדרך; לחני שושתרי, רכזת הוצאת הספרים, שהייתה אוזן קשבת למצוקות שבדרך ופתרה אותן ביעילות וברגישות; לד"ר שרה שמעוני שהחשיבה המצוינת שלה סייעה לי רבות בתחילת הכתיבה ולד"ר אריאלה גדרון, שהמשיכה איתי את הדרך; לד"ר אסיה שרון על העריכה הלשונית הקפדנית; ולבלה טאובר על העיצוב הגרפי הקשוב.

ואחרונים חביבים, לבניי: נמרוד, מיכאל ויהונתן, שהיו המניע לעיסוקי בגיל הרך. תודה על כל מה שלימדתם אותי ושלמדנו יחד.